

BENJAMÍN
LABATUT

Când nu mai
înțelegem lumea

Traducere din limba spaniolă de
Marin Mălaicu-Hondrari

Albastru de Prusia

Cu câteva luni înainte de procesul de la Nürnberg, în timpul unui control medical, doctorii au observat că unghiile de la mâinile și picioarele lui Hermann Göring sunt de un roșu violent. S-au gândit — în mod greșit — că acea culoare e cauzată de dependența de dihidrocodeină, un analgezic din care lua peste o sută de pastile pe zi. Conform lui William Burroughs, efectul era similar cu cel al heroinei și de cel puțin două ori mai puternic decât al codeinei, dar era suplinit și de un soi de descărcare electrică asemănătoare efectului cocainei, motiv pentru care medicii nordamericani s-au văzut obligați să trateze dependența lui Göring, înainte de a fi dus la proces. Nu a fost ușor. Când a fost prins de forțele aliate, liderul nazist căra o valiză care conținea nu doar oja pe care-o folosea ca să-și vopsească unghiile atunci când se deghiza în Nero, ci și peste douăzeci de mii de doze din drogul său favorit, aproape toată cantitatea care se mai găsea din producția germană a aceluia medicament la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial. Dependența lui Göring nu avea nimic excepțional: practic, toate trupele Wehrmachtului primeau pastile de metamfetamine odată cu rația de mâncare. Erau comercializate sub numele de Pervitin și soldații le luau pentru a rămâne treji săptămâni în șir, total sedați, alternând între furie

maniacală și letargie de coșmar, iar efortul acela i-a făcut pe mulți să aibă parte de accese nestăpânite de euforie: „Domnește o liniște absolută. Totul devine neînsemnat și ireal. Mă simt absolut imponderabil, ca și cum aş zbura pe deasupra avionului meu“, a scris, ani mai târziu, un pilot Luftwaffe, de parcă și-ar fi amintit extazul tăcut al unei stări de beatitudine, nu zilele cumplite ale războiului. Aflat pe front, scriitorul german Heinrich Böll a trimis familiei lui mai multe scrisori prin care solicita noi doze din acel medicament: „E foarte greu aici — le-a scris părinților săi în 9 noiembrie 1939 — și vă rog să înțelegeți că vă pot scrie doar la două, trei zile. Astăzi, motivul principal pentru care vă scriu este acela de a vă cere mai mult Pervitin... Vă iubesc, Hein“. Pe 20 mai 1940, le-a scris o altă scrisoare, lungă și înflăcărată, încheiată cu aceeași rugămintă: „puteți să-mi faceți rost de încă puțin Pervitin ca să am rezerve pentru orice eventualitate?“. După două luni, părinții săi au primit un singur rând, cu scris tremurat: „Dacă se poate, vă rog mai trimiteți-mi Pervitin“. Astăzi este cunoscut faptul că metamfetaminele au fost combustibilul cu care Germania a susținut năvala imparabilă a Blitzkriegului și că mulți soldați au experimentat episoade acute de psihoză în timp ce simțeau cum pastilele amare li se topeau în gură. În schimb, șefii Reichului savurau ceva foarte diferit, atunci când războiul lor fulger a fost înăbușit de furtunile de foc ale bombardamentelor aliate, iar iarna rusească a congelat șenilele tancurilor nemțești și Führerul a ordonat distrugerea oricărui lucru de valoare de pe teritoriul național, pentru ca trupele invadatoare să

nu găsească altceva decât pământ pârjolit; confrunțați cu înfrângerea totală, copleșiți de imaginea ororii pe care o stârniseră în lume, au ales o soluție rapidă, zdrobind între dinți capsulele de cianură, și au murit adânciți în minunatul ei gust de migdale.

În ultimele luni de război, un val de sinucideri a lovit Germania. Numai în aprilie 1945, trei mii opt sute de oameni s-au sinucis în Berlin. Locuitorii satului Demmin, aflat la nord de capitală, la vreo trei ore distanță de aceasta, au fost cuprinși de o panică colectivă când trupele germane în retragere au dinamitat podurile care legau satul de restul țării și s-au trezit blocați de cele trei râuri care înconjurau mica peninsulă, lipsiți de apărare în fața cruzimii Armatei Roșii. În numai trei zile, sute de bărbați, femei și copii și-au luat viața. Familii întregi au intrat în apele râului Tollense, legate cu o frânghie petrecută în jurul taliei, de parcă ar fi jucat o variantă îngrozitoare la *Trage sfoara*, iar copiii mai mici li se încărcase ghiozdanul cu pietre. Haosul luase o asemenea amploare încât trupele rusești — care până atunci se îndeletniciseră cu furatul de prin casele din sat, cu incendierea clădirilor și cu violarea femeilor — au primit ordinul de a opri avalanșa de sinucideri; de trei ori s-au văzut nevoiți să o salveze pe o femeie care a încercat să se spânzure de una dintre crengile uriașului stejar din grădină, între ale cărui rădăcini tocmai își îngropase cei trei copii, după ce le dăduse să mănânce biscuiți — ca o ultimă bucurie — cu otravă pentru șobolani; femeia a supraviețuit, dar soldații n-au mai putut face nimic în cazul fetei care și-a tăiat venele cu același cuțit cu care puțin

mai înainte tăiasă venele părinților ei. Aceași dorință de a muri a pus stăpânire și pe ofițerii de rang superior ai nazismului: cincizeci și trei de generali de armată, paisprezece din Forțele Aeriene și unsprezece din Marină s-au sinucis, pe lângă ministrul Educației, Bernhard Rust, ministrul Justiției, Otto Thierack, feldmareșalul Walter Model, „vulpea deșertului“, Erwin Rommel și, bineînțeles, însuși Führerul. Alții, precum Herman Göring, au șovăit și au fost capturați în viață, dar asta nu a însemnat altceva decât amânarea inevitabilului. După ce medicii l-au declarat apt pentru proces, Göring a fost judecat de Tribunalul de la Nürnberg și condamnat la moarte prin spânzurare. A cerut să fie împușcat: nu voia să moară ca un criminal de rând. Când a aflat că ultima dorință nu îi va fi îndeplinită, s-a sinucis spărgând între dinți o fiolă de cianură pe care o ascunsese într-o sticlură cu pomadă de păr și a lăsat un bilețel unde scria că alesese să moară de propria mână „ca marele Hannibal“. Aliații au încercat să ștergă orice urmă a trecerii sale pe pământ. I-au scos cioburile fiolei din gură și de pe buze și i-au trimis hainele și toate bunurile personale, împreună cu cadavrul gol, la crematoriul municipal al cimitirului Ostfriedhof, din München, unde a fost aprins unul dintre cuptoare pentru a-l arde pe Göring, amestecându-i cenușa cu cenușa a mii de deținuți politici și de opozanți ai regimului nazist, ghilotinați în închisoarea Stadelheim, copii cu dizabilități și bolnavi cu tulburări psihice uciși în cadrul programului de eutanasiere *Aktion T4* și nenumărate victime din lagărele de concentrare. Puținul rămas din cadavrul său a fost împrăștiat noaptea în apele

râuulețului Wenzbach, ales la întâmplare pe hartă, pentru a evita ca mormântul să se transforme în loc de pelerinaj pentru generațiile viitoare. Dar toate acele eforturi au fost în zadar: până și în ziua de azi, colecționari din toată lumea continuă să facă schimb de obiecte și bunuri ale ultimului mare lider nazist, comandantul Luftwaffe și succesorul firesc al lui Hitler. În iunie 2016, un argentinian a cheltuit peste trei mii de euro pe o pereche de chiloți de-ai lui Göring. Câteva luni mai târziu, același bărbat a plătit douăzeci și șase de mii de euro pe cilindrul de cupru și zinc în care Göring ținuse ascunsă fiola pe care a spart-o între dinți în 15 octombrie 1946.

Membrii elitei național-socialiste au primit fiole asemănătoare la sfârșitul ultimului concert dat de Filarmonica din Berlin, în 12 aprilie 1945, înainte ca orașul să fie cucerit. Albert Speer, ministrul Înarmării și Producției de război, arhitect oficial al celui de-al III-lea Reich, a organizat un program special care includea *Concertul pentru vioară în Re major* al lui Beethoven, urmat de *Simfonia a patra* a lui Bruckner — „romantica“ — și încheiat, cum era și firesc, cu aria Brunhildei care încheie cel de-al treilea act din *Götterdämmerung*, de Richard Wagner, în timpul căruia Brunhilda se jertfește pe un imens rug funerar ale cărui flăcări sfârșesc prin a arde nu doar lumea oamenilor, ci și încăperile din Valhalla și întreg panteonul de zeități. Când publicul a început să iasă din sală, auzind încă în urechi vaietele de durere ale Brunhildei, membri din *Deutsches Jungvolk* ce făceau parte din Tineretul Hitlerist — copii de zece ani, pentru că adolescenții mureau pe baricade — au

împărțit fiole cu cianură în coșulețe de nuiele, ca și cum ar fi fost euharistia de la biserică. Unele dintre acele fiole au fost folosite de Göring, Goebbels, Bormann și Himmler pentru a se sinucide și nu puțini dintre liderii naștiți au ales să-și tragă și un glonț în cap în timp ce spărgeau fiola între dinți, de teamă ca nu cumva otrava să nu-și facă efectul sau să fi fost deliberat contrafăcută și să le provoace nu moartea instantanee și nedureroasă pe care și-o doreau, ci agonia lungă pe care o meritau. Hitler ajunsese să fie atât de convins că dozele sale de cianură fuseseră contrafăcute încât a ales să le încerce eficiența dându-i una adorată sale Blondi, cățelușa ciobănesc german pe care o adusese la Führerbunker și care dormea la picioarele patului, bucurându-se de toate privilegiile. Führerul a preferat să-și omoare animalul de companie decât să o lase să cadă în mâinile trupelor rusești, care înconjuraseră Berlinul și se apropiau în fiecare zi tot mai mult de refugiul său subteran, dar nu a avut forța de a o omorî el însuși: i-a ordonat medicului său personal să spargă o fiolă în gura cățelei. Blondi — care născuse recent patru pui — a murit pe loc, imediat ce micuța moleculă de cianură, formată dintr-un atom de azot, unul de carbon și unul de potasiu, i-a ajuns în sânge și i-a tăiat respirația.

Efectul cianurii este atât de rapid, încât există o singură mărturie a gustului său, lăsată la începutul secolului XXI de către M.P. Prasad, un bijutier indian de treizeci și doi de ani, care a apucat să scrie trei rânduri după ce a înghițit otrava: „Domnilor doctori, cianură de potasiu. Am gustat-o. Îți arde limba și e acră“, scria pe bilețelul găsit

lângă corpul său, în camera de hotel închiriată pentru a-și lua viața. Forma lichidă a otrăvii, cunoscută în Germania drept *Blausäure* (acid albastru) e extrem de volatilă, fierbe la douăzeci și șase de grade și lasă în aer un ușor miros de migdale, dulce, dar și amărui, pe care nu toți oamenii îl simt, căci pentru a-l simți e nevoie de o anumită genă care lipsește la patruzeci la sută dintre oameni. Datorită acestui hazard evolutiv, probabil că mulți dintre cei uciși cu Zyklon B la Auschwitz, Majdanek și Mauthausen nici n-au simțit izul de cianură umplând camerele de gazare, în timp ce alții au murit simțind același miros pe care aveau să-l simtă, strivind între dinți fiola sinucigașă, și cei care le orchestraseră exterminarea.

Cu decenii în urmă, un precursor al otrăvii utilizate de naziști în lagărele de concentrare — Zyklon A — fusese împărțiat ca pesticid peste portocalii din statul California și folosit pentru a deratiza trenurile în care zeci de mii de emigranți mexicani se ascuseseră ca să intre pe teritoriul Statelor Unite. Lemnul vagoanelor a rămas colorat într-un albastru superb, același care poate fi văzut până în ziua de azi pe unele cărămizi de la Auschwitz; culoarea aceea are strânsă legătură cu adevărata origine a cianurii, un derivat din 1782 din primul pigment sintetic modern, albastrul de Prusia.

Imediat după apariție, a provocat o adevărată senzație în arta europeană. Datorită prețului său redus, în numai câțiva ani, albastrul de Prusia a luat locul culorii pe care pictorii o folosiseră din Renaștere pentru a înfrumuseța tunicile îngerilor și veșmântul Fecioarei — pigmentul

ultramarin, cel mai rafinat și mai scump dintre pigmenții albaștri, care se obține din măcinarea rocilor de lapislazuli extrase din grotlele de pe valea râului Kocha din Afganistan. Acest mineral, transformat în pulbere, dădea un ton indigo atât de profund încât a putut fi reprodus chimic abia la începutul secolului al XVIII-lea, când un fabricant elvețian de vopseluri, Johann Jacob Diesbach a creat albastrul de Prusia. Și a făcut-o din greșală; el voia să replice carminul care se obține din tocarea a milioane de gogoși de coșenile, mici insecte care parazitează cactusul nopal din Mexic, America Centrală și de Sud și au nevoie de o îngrijire și mai atentă decât viermii de mătase, căci corpul lor alb și păros poate fi ușor vătămat de vânt, ploaie sau îngheț, ori devorat de șobolani, păsări și omizi. Sângele lor stacojiu a fost — alături de argint și aur — una dintre cele mai mari bogății pe care spaniolii le-au furat de la băștinașii din America de Sud și Centrală. Așa se face că imperiul spaniol a avut, vreme de secole, monopol pe carmin. Diesbach a încercat să spargă monopolul turnând *sale tartari* (potasiu) peste un distilat din resturi de animale creat de unul dintre ajutoarele sale, tânărul alchimist Johann Konrad Dippel, dar amestecul nu a produs roșul intens obținut din gogoșile de coșenile, ci un albastru atât de intens încât Diesbach a crezut că găsisese așa numitul *hsbd-iryt*, culoarea originală a cerului, legendarul albastru cu care egiptenii au colorat picioarele zeilor lor. Păstrată timp de secole de către sacerdoții egipteni, formula sa a fost furată de un hoț grec, dar s-a pierdut pentru totdeauna după căderea Imperiului Roman. Diesbach a numit noua culoare „albastru de Prusia“ pentru

a stabili o conexiune intimă și durabilă între descoperirea sa întâmplătoare și imperiul care, era el convins, avea să depășească gloria imperiilor apuse, căci ar fi trebuit să fie un om mult mai capabil, eventual înzestrat și cu darul profeției, pentru a putea prezice viitoarea cădere a imperiului prusac. Nu numai că lui Diesbach îi lipsea acea imaginație extraordinară, dar nu avea nici suficient spirit practic pentru a se bucura de beneficiile economice ale invenției sale, beneficii care au ajuns în buzunarele protectorului său, ornitologul, lingvistul și entomologul Johann Leonhard Frisch, care a transformat albastrul lui Diesbach în aur.

Frisch s-a îmbogățit vânzând albastru de Prusia angro, în magazine din Paris, Londra și Sankt Petersburg. Cu banii câștigați, a cumpărat sute de hectare de teren lângă Spandau, pe care le-a transformat în prima crescătorie de viermi de mătase din Prusia. Naturalist pasionat, Frisch i-a scris o scrisoare regelui Frederic Wilhelm I, în care se arăta încântat de virtuțile singulare ale micuțului vierme de mătase; scrisoarea mai vorbea și despre un proiect amplu de transformare agricolă, care i se arătase într-un vis: se făcea că erau duzi crescând în toate curțile bisericilor din imperiu, iar frunzele lor de smarald hrăneau larvele *Bombyx mori*. Planul său a fost pus destul de timid în practică de către regele Frederic, dar, după o sută cincizeci de ani, avea să fie aplicat cu violență de către al Treilea Reich. Naziștii au plantat milioane de duzi pe terenuri lăsate în paragină și în cartiere rezidențiale, în cimitire și în curțile școlilor, spitalelor, sanatoriilor și de ambele părți ale drumurilor care străbăteau noua Germanie. Au distribuit

ghiduri și manuale micilor agricultori, unde tehnica dictată de stat pentru colectarea și îngrijirea viermilor de mătase era minuțios detaliată; trebuiau culeși și apoi suspendați peste trei ore deasupra unei oale cu apă clocotită, pentru ca aburul să-i omoare lent, fără ca valorosul material în care se înveliseră construindu-și gogoșa să sufere cea mai mică daună. Era exact aceeași metodă pe care o descrisese Frisch într-unul dintre apendicele *magnum opus*-ului său, o lucrare conținând treisprezece volume, căreia și-a dedicat ultimii douăzeci de ani din viață și în care a catalogat, cu o minuțiozitate care frizează nebunia, trei sute de specii de insecte native din Germania. Ultimul volum al lucrării conține ciclul complet al vieții greierului de câmpie, de la stadiul său de nimfă până la cântecul de împerechere al masculului, un scârțâit ascuțit și pătrunzător, ca șuierul trenului. Frisch a descris și mecanismele de împerechere, și procesul de depunere a ouălor de către femele, ouă care au o culoare surprinzător de apropiată de pigmentul care-l făcuse un om bogat și care a început să fie utilizat de artiști din toată Europa, imediat ce s-a găsit pe piață.

Prima mare lucrare la care a fost folosit este *Punerea în mormânt a lui Cristos*, pictat în 1709 de pictorul olandez Pieter van der Werff. Pe cerul din tablou, norii acoperă orizontul și vălul care ascunde fața Fecioarei strălucește albastru, reflectând tristețea apostolilor care stau roată în jurul lui Mesia, al cărui trup gol este atât de palid încât luminează chipul femeii îngenuncheate care îi sărută mâna, ca și cum ar vrea să cauterizeze cu buzele ei rănila provocate de piroane.

Fier, aur, argint, cupru, cositor, plumb, fosfor, arsen; la începutul secolului al XVIII-lea, oamenii cunoșteau doar o mână de substanțe pure. Chimia încă nu se separase de alchimie și varietatea de nume oculte care li se dădea compușilor precum bismutul, vitriolul, cinabrul și amalgamul stăteau la baza multor accidente fericite. Albastrul de Prusia, de exemplu, nu ar fi existat fără tânărul alchimist care muncea în atelierul de pictură unde a fost creată culoarea. Johann Konrad Dippel se prezenta drept teolog pietist, filosof, artist și medic, chiar dacă detractorii săi îl considerau un simplu șarlatan. S-a născut în micuța cetate Frankenstein, în apropiere de Darmstadt, în vestul Germaniei, și încă de mic copil a fost posesorul unei stranii charisme, fiind capabil să le ia mințile celor care rămâneau prea mult în preajma sa. Puterea lui de convingere i-a permis să-l îmbrobodească până și pe misticul suedez Emanuel Swedenborg, una dintre mințile cele mai luminate ale epocii, cel care la început i-a fost unul dintre cei mai entuziaști discipoli, pentru ca mai apoi să se transforme în cel mai mare dușman al său. După spusele lui Swedenborg, Dippel avea harul de a îndepărta oamenii de credință, ca apoi să-i priveze de inteligență și bunătate, „lăsându-i pradă unui soi de delir“. Într-una dintre cele mai înflăcărâte diatribe scrise împotriva lui Dippel, Swedenborg îl face frate cu însuși Satana: „este cel mai nerușinat demon, nu are niciun principiu, dimpotrivă, se opune oricărui“. Criticile sale nu l-au marcat pe Dippel, ajuns imun la scandaluri după ce petrecuse șapte ani în închisoare, din cauza ideilor și practicilor sale eretice. După ce și-a ispășit pedeapsa, a

renunțat la orice urmă de umanitate: a realizat nenumărate experimente pe animale vii și moarte, după ce le diseca cu aviditate. Visul său era acela de a rămâne în istorie drept primul om care mută sufletul dintr-un corp într-altul, dar ceea ce l-a transformat într-o legendă a fost tocmai extrema lui cruzime și bucuria bolnăvicioasă de a folosi resturile victimelor lui. În cartea sa, *Boli și leacuri ale vieții cărnilor*, publicată în Leiden, sub pseudonimul Christianus Democritus, a afirmat că găsisse Elixirul Vieții — versiunea lichidă a Pietrei Filosofale —, care vindeca orice durere și îl făcea nemuritor pe cel care-l bea. A încercat să ofere formula Elixirului Vieții în schimbul castelului Frankenstein, dar singura folosință pe care i-a putut-o da poțiunii a fost ca insecticid și insectifug, dată fiind duhoarea sa incomparabilă, rezultată din amestecul de sânge, oase, coarne și copite în descompunere. Secole mai târziu, acea calitate a lichidului vâcos, asemănător cu catranul, a făcut să fie folosit de trupele germane în al Doilea Război Mondial drept agent chimic neletal (așadar fără să intre sub incidența Convenției de la Geneva), turnat de soldați în fântânile din nordul Africii, cu scopul de a îngreuna înaintarea armatei generalului Patton, ale cărei tancuri îi urmăreau prin deșert. Unul dintre ingredientele elixirului lui Dippel a fost cel care a produs albastrul ce va împodobi nu doar cerul din *Noaptea Înstelată* al lui Van Gogh și apele din *Marele Val de la Kanagawa* de Hokusai, ci și uniforma infanteriei prusace, de parcă în structura chimică a culorii ar exista ceva care îndeamnă la violență, o umbră, o maculă existențială moștenită din experimentele alchimistului, cel